

Dan Faltýnek: *Lingvistika genetického textu*

Zdeněk Starý: posudek habilitační práce

Myšlenkovým jádrem práce je vztah mezi sémiotickým myšlenkovým paradigmatem v podobě, jak se uplatňuje/uplatňoval při studiu jazyka a aplikací tohoto paradigmatu v úvahách o genetickém kódu. Jedná se o téma z jedné strany aktuální a ze strany druhé o téma, které není českým lingvistickým diskursem příliš často/soustavně pokrýváno. S tím je spojeno i propojení Uexküllova pojetí významu, resp. pojmu *Umwelt* s lingvistikou, resp. jazykovým materiálem. Již těmito fakty je předložená práce závažná a přínosná.

Následují poznámky, které mají charakter podnětů pro další práci na tématu, resp. k diskusi, případně připomínek, resp. dotazů. Ve všech případech mají lingvistický charakter.

Výkladový styl. Obecně je nutno kladně ohodnotit svěží (občas až zábavný) a přehledný výkladový styl. Tato vlastnost textu je důležitá vzhledem k tomu, že se jedná o práci interdisciplinární, tj. její čtenáři nemusejí být v jedné nebo druhé disciplíně specialisty. Nicméně v tomto ohledu by k dalšímu projasnění přispělo, kdyby autor s větší opatrností přecházel mezi alternativními biologickými terminologiemi, a to i vzhledem k tomu, že autor sám předpokládá, že čtenáři jeho práce budou nejspíše lingvisti. Vstřícný výkladový styl je nutno ocenit i v případě výkladů o kvantitativním popisu textů.

Arbitrárnost. Hnací silou při konstrukci paralely mezi sémiotickým chápáním jazyka a sémiotickým chápáním genetického kódu, je autorovi pojem arbitrárnosti. U Saussura, ze kterého v této souvislosti autor vychází, byla arbitrárnost výsledkem jeho empirického pozorování jazykové komunikace jako procesu užívání znaků (F de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 1916/1969, str.100n). Další filosofické zdůvodnění toho, proč se bez arbitrárnosti, v pierceovské tradici symboličnosti, jazykových znaků neobejdeme, najdeme u Ch. S. Peirce (*Philosophical Writings of Peirce*, ed. Justus Buchler, 1955, 98-119). Na základě aplikace Pierceových typů znaků Jakobson upozornil na ikoničnost a indexálnost jazykových znaků (R. Jakobson: *Quest for the essence of language*, in revue *Diogenes* 51/1965, česky in *Dvanáct esejí o jazyce*, Praha 1970, 29-46.). Z povahy přirozených jazyků jako univerzálních sémiotických soustav, tj. soustav, kterými se lze vyjadřovat o „čemkoliv“ (tj. ne například jen o dopravní cestě, jak je tomu v případě jazyka dopravních značek), však plyne, že přirozené jazyky nejenže nemohou nebýt arbitrární (symbolické), ale nemohou nebýt ani ikonické (konkrétně diagramatické) a indexální. Z toho pochopitelně plyne, že Saussurův „postulát“ arbitrárnosti – alespoň v podobě, v jaké je zpravidla tradován – není jazykové realitě adekvátním postulátem. Nabízí se tak otázka, co by ikoničnosti (diagramatičnosti) a indexálnosti odpovídalo v případě „jazyka“ genetického kódu.

Teorie příznakovosti. Ozvláštněním, nevím, zda zamýšleným, je pasáž o příznakovosti v případě kategorie vidu (str. 59). Jak všeobecně známo, teorie příznakovosti je produktem Pražské školy, zejména jejich dvou ruských protagonistů, totiž N. Trubetzkého (ve fonologii) a R. Jakobsona (i v morfologii). Jedním z prvních, kdo nadnesl určité pochybnosti, zda teorie příznakovosti na videch funguje teorií předpovídaným způsobem, byl M. Dokulil („K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny)“ in *Sas* vol. 19/2, 1958, str. 81-103). Pozdější diskuse o teorii příznakovosti směřovaly stejným

směrem jako ještě pozdější obecné závěry, že hodnoty některých distinkcí tradičně vázaných na jazykové jednotky mohou být fakticky vázány ne na tyto jednotky jako takové, ale na způsoby jejich užití, dány tímto užitím (například Thompsonová, Hopper tak posuzují „míru“ nominálnosti kategoriálních nomen, resp. verbálnosti kategoriálních verb; *The discourse basis for lexical categories in universal grammar*, in *Language*, vol. 60, 1984, str. 703-752). V případě vidu jde o situace, kdy perfektivum je užíváno imperfektivně a *vice versa* imperfektivum imperfektivně. Ani jedna z těchto souvislostí není v práci zmíněna. Tolik pokud jde o lingvistiku. Nemusíme být však zastánci teorie příznakovosti, abychom používali termíny jako „příznakové užití“. V souvislosti s genetickým kódem by tak bylo zajímavé, zda situace „příznakového“ užití výrazu mají v této teorii nějaký pendant. Zabýval se autor tímto tématem?

Postup popisu jazyka lingvistikou, který autor předkládá (str. 20), je hjelmslevovský. Hjelmslevovské je i pojetí znaku jako spojení dvou stránek, totiž výrazu a obsahu, tzv. znakovou funkcí. Hjelmslevův odkaz je dnes již v lingvistice obecně sdíleným statkem. Nicméně lingvistickou hloubku textu by dodal přímý odkaz na tuto tradici například na rozdíl od tradice bloomfieldovsko-harrisovské, jejichž vstupní rámcující představa ke studiu jazyka byla jiná. Text předkládané práce by tak získal větší lingvistickou hloubku. Navíc by se posílila lingvistická složka práce, oproti složce biologicko-genetické.

Metafora PŘIROZENÝ JAZYK – GENETICKÝ KÓD. Užití sémiotické, původně lingvistické terminologie o genetickém kódu lze chápat jako metaforu, kde zdrojovou doménou je lingvistika a doménou cílovou genetika: o genetickém kódu se mluví v termínech jazyka, jako o textu.¹ Autor si je tohoto faktu vědom. Například na straně 43 se říká: *Gramatický popis DNA je od svého původu spjat s jazykovou metaforou a s analogií k dobovým mluvnicím a fonologickým popisům národních jazyků.* Bohužel však myslím zcela nevyužil potenciálu, kterou tato rámcující představa nabízí. Jednou z funkcí/motivací užívání metafor obecně je, že metafory určité vlastnosti cílové domény zdůrazňují (foregrounds them) a jiné potlačují (backgrounds them). Tato vlastnost metaforického vyjadřování motivuje i úvahy (v biologii, fyzice mikro- i makro-světa apod.) o tom, kde nám metafora k chápání jevů pomáhá, prosvětluje je, a kde nám v něm brání, zastírá nám je, svádí nás na scestí. Položit si tuto otázku v souvislosti s genetickým kódem by mohlo být přínosné.

Nabízí se i reflexe toho, že metafora PŘIROZENÝ JAZYK – GENETICKÝ KÓD funguje, může fungovat bidirekcionálně (na rozdíl například od metafory teorie jako stavby: *budovat teorii, základy teorie, rozmetat/zbořit teorii* etc.), což volně přeloženo znamená si položit otázku v jakém smyslu přirozený jazyk inspiruje studium genetického kódu, či opačně, v jakém slova smyslu by studium genetického kódu mohlo být inspirativní pro studium jazyka.

S tím souvisí i poslední poznámka paragrafu o metafoře. Závěr práce je elegantní, nicméně uzavřít práci přehledem plodných vlivů studia přirozeného jazyka na studium genetického kódu a plodných vlivů studia genetického kódu na studium přirozeného jazyka by bylo pro čtenáře vlídné a přínosné. Čtenář by dostal možnost prožít katharsi.

¹ Používám zde terminologie Lakoffovy CMT a nechávám přitom stranou, že tato teorie není dostatečně silným explanačním nástrojem metaforických jevů, tj. není realitě, protože si všímá jen omezeného spektra empirických dat, zcela adekvátní.

Kompozicionalita jazyka. Lingvistika analyzuje texty na tzv. jazykové jednotky s tím, že na komplexní jednotky se dívá jako na jednotky složené. Složenost se přitom předpokládá jak ve složce výrazové, tak obsahové. Význam složené jednotky by tak měl být uživateli jazyka odhalitelný na základě významů složek výrazu. To je jádro tzv. kompozicionality jazyka. Ukazuje se, že ne vždy tomu tak v jazyce je. Tento fakt byl jedním z motivů vzniku tzv. konstrukční gramatiky [nechme stranou, zda konstrukční gramatika popsání problém obecně nevyřešila nebo ne]. Otázkou je, zda i při studiu genetického kódu nenastává podobná situace. Takovou možnost se zdá naznačovat například toto tvrzení: Proteiny, které jsou chemicky identické, mají totožný řetězec aminokyselin, mohou nabývat různého tvaru pod vlivem dalších v buňce interagujících molekul. Na základě toho mohou mít velmi odlišné funkce. Dokládají to např. některé patologické jevy způsobené právě způsobem skládání proteinu (str. 9 předložené práce). Lingvistika by tu mohla být pro genetický kód inspirací, případně – pokud studium genetického kódu situaci „umí principiálně řešit“ – studium genetického kódu by mohlo být inspirací pro lingvistiku.

„Textové typo“. Str. 54, konec třetího odstavce se říká: *Psaný text není od mluveného odlišný jen na základě zastoupení hlásek a písmen, má odlišnou stavbu věty, často např. obsahuje neúplné výpovědi, v jiném zastoupení využívá slovní druhy, např. zájmena při odkazování k předmětu komunikace v aktuální situaci.* Tato výpověď popisuje, čím se liší mluvený text od psaného, tj. nepopisuje vlastnosti psaného textu ve srovnání s textem mluveným, jak by se mohlo zdát z podmětu *psaný text*.

Grafické typo. V případě grafu 23, strana 72 bych očekával popisky vedle os, na nichž vyznačeny číselné hodnoty příslušného parametru.

Homonymnost formulace. Hned následující věta (str. 54) je homonymní: *Pokud bychom ale měli z nějakého důvodu odlišit mluvené a psané texty, pak bychom to s velkou mírou jistoty mohli udělat pouze na základě frekvence písmen a hlásek.* Dvoznačnost se zakládá na tom, že adverbium pouze se buď vztahuje k složce *na základě*, nebo je bezprostřední složkou konstrukce *mohli udělat pouze* a významový rozdíl spočívá v tom, že buď to lze udělat pouze na základě hlásek, tj. na základě jiných jednotek ne (první význam), nebo si v tomto procesu vystačíme jen s hláskami, tj. ostatní jednotky by to také mohly dosvědčit, ale není třeba, resp. nebudeme, jich zde využívat (druhý význam).

Frekvence samohlásek. Trochu zvláštní mi připadá pasáž, zdůvodňující relativně vysokou frekvenci samohlásek, přesněji některých samohlásek. Jako argument vysoké frekvence se uvádí účast samohlásky na deklinaci. Proto samohlásky *i, e, a, o* mají vyšší frekvenci než hlásky *u* a *é* (str. 55). Validnost tohoto argumentu je snížena faktem, že vokál *é* je také součástí deklinačního paradigmatu, totiž paradigmatu trojvýchodných adjektiv.

Zvláštní mi přijde i tvrzení *Spojku a najdeme vysoko postavenou ve všech jazycích, plní roli nejjednodušší syntaktického vztahu slučování* (str. 55, zdůraznění je moje). Tento argument neprojde, pokud v daném jazyce spojka pro „nejjednodušší slučování“ vokál *a* neobsahuje.

Kvantita vs. kvalita. Trochu bezstarostný mi přijde i způsob, jakým se autor chápe vztahu mezi „jazykovou kvantitou a kvalitou“ (parafráze autorovy formulace ze strany 53). Patrně je to z následující triády citátů:

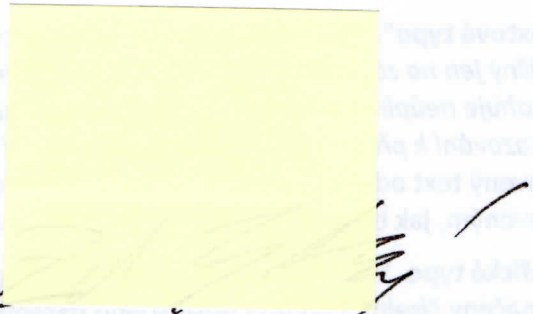
1. Na straně 55: *můžeme mluvit o přímém vztahu jazykové kvality a kvantity* (zdůraznění je moje).
2. O dvě strany dál: *Chceme ukázat, že mezi kvantitativním a kvalitativním popisem jazyka je přímý vztah, a také ilustrovat, že informace o frekvenčním poměru určitých*

- jazykových jednotek signalizuje, jaké mají postavení v systému jazykových jednotek a jakou mají potenci tuto pozici posilovat či oslabovat* (str. 55, zdůraznění je moje)
3. Konečně na straně 63: *mezi hodnotami kvantitativních vlastností textu a tím, co text vyjadřuje, je těsná vazba.*

Stále se mluví o kvalitativních vlastnostech textu s tím ale, že v jednotlivých případech se „kvalitou textu“ rozumí něco jiného.

Kvantitativní metody. Za jeden z přínosů svého přístupu, autor považuje, že k popisu jazyka přistupuje ne ze strany výrazu, ale obsahu s tím, že tímto postupem by se mělo řídit/inspirovat i studium genetického kódu. Nicméně lingvistické kvantitativní metody, které posléze na genetický kód (text) uplatňuje a které zabírají ne nepodstatnou část textu práce, jsou metodami, které měří kvantitativní vlastnosti textu jako výrazové struktury, a tedy z výrazu vycházejí. Obsah se pak dostává do hry (pouze?) via tvrzení přímého vztahu mezi kvantitou a kvalitou (viz výše).

Doporučuji práci k habilitačnímu řízení.

Doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc.